

УДК 257.2(=161.2'282.2)(477.85/87)

Олександр Кожолянко
(Чернівці)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЯЗИЧНИЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ В УКРАЇНЦІВ-ГУЦУЛІВ У КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено характерні риси світогляду українців-гуцулів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Відзначено збереження традиційних форм духовної культури у віруваннях, традиційній календарній та сімейній обрядовості.

Ключові слова: духовна культура, язичницька віра, календар, вітання, пісні, свята.

В статье исследованы характерные черты мировоззрения украинцев-гуцолов конца ХХ – начала ХХI вв. Отмечено сохранение традиционных форм духовной культуры в верованиях, традиционной календарной и семейной обрядности.

Ключевые слова: духовная культура, языческая вера, календарь, приветствие, песни, праздники.

The article covers the characteristics of the late XXth – early XXIst centuries Hutsul Ukrainians' world-view. There has been noted the maintenance of the traditional forms of spiritual culture in the beliefs, as well as in the traditional calendar and family rites.

Keywords: spiritual culture, heathen faith, calendar, greetings, songs, holidays.

Протягом тисячоліть в українців-гуцулів формувалася багатогранна духовна культура. Зберігаючи свої характерні риси, свою традиційність, духовна культура, як продукт певних соціально-економічних умов, тісно пов'язана з ними і під їх впливом, разом з іншими факторами у процесі історичного розвитку постійно видозмінювалася. Але на відміну від змін соціально-економічного характеру процеси в духовній культурі відбуваються дещо повільніше. Тому, як правило, традиційні форми та явища культури більш стійкі і в часовому вимірі переживають соціально-економічні умови, що покликали їх до життя.

Календар українців-гуцулів був і до певної міри залишається й у наш час своєрідною енциклопедією народної творчості, звичаєвим розпорядком життя у будній святі.

У природі існують чотири пори року, зумовлені сонячно-земними обертаннями. Ці космічні ритми гуцули втілили у свою духовну культуру, встановивши певні визначальні свята.

Українці-гуцули свою культуру, в основі якої були звичаєві та обрядові закони, почали формувати задовго до християнської доби, у період язичництва. Обов'язковими складниками календарної обрядовості були вшанування предків, об-

рядовий стіл, передбачення майбутнього, ритуальні обходи й вітання, ряження й маскування, драматичні сценки й розваги, пісні й словесні побажання тощо.

Календарна обрядовість відбивала основні прагнення людини: забезпечити високий урожай та плодючість худоби, досягти успіхів у ремеслах та промислах, відвести зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього в позитивному плані, а в цілому – забезпечити добробут і щастя сім'ї. Свята календарного циклу були тим чинником, який задовольняв духовні й естетичні потреби людей, у них проявлялися їхні вірування, почуття, таланти, гостинність.

Оскільки предки гуцулів перебували в тісному зв'язку з природою, у них виробилося вірування, що в природі все народжується, живе й умирає; що частинки природи, як живої, так і неживої, мають душу й мислення, можуть спілкуватися з вищими надприродними силами (богами, стихіями). Людина була переконана й вірила, що більшість духів природи добре й прихильні до людей, що можна примусити всі сили природи через умовляння, заклинання, ворожіння творити добро для певної особи, сім'ї, роду, а неприхильні сили можна відвернути, знешкодити магічними діями та словами.

У традиційних звичаях і обрядах як календарного, так і сімейного циклу вті-

лилися висока мораль, своєрідний світогляд, вірування, глибока шана до предків, зразкові родинні звичаї, висока екологічна культура з поважним ставленням до природи та її явищ.

У кінці XIX – на початку ХХ ст. особливо плідно працював у ділянці дослідження духовної культури українців гуцулів австрійсько-буковинський етнограф Р. Ф. Кайндель, який опублікував праці «Гуцули» (Віденсь, 1894) [14] «Етнографічні замітки з Східних Карпат» (Віденсь, 1898) [12] та «Святковий календар руснаків і гуцулів» (Віденсь, 1896) [13].

Сучасний український етнограф О. Курочкин, характеризуючи дослідження календарної обрядовості Р. Кайнделем, писав: «Навіть побіжне ознайомлення з головними сюжетами цікавої розвідки “Святковий календар руснаків і гуцулів” дозволяє говорити про фахову зрілість та ерудицію її автора. Заслуговує поваги не лише ретельність дослідника у доборі фактів, але й вміння викласти і прокоментувати їх на рівні наукових знань свого часу» [8, с. 130].

Досить цінний польовий етнографічний матеріал про духовну культуру гуцулів зібраав і опублікував на рубежі XIX–XX ст. В. Шухевич у п'ятитомній праці «Гуцульщина» (Л., 1898–1906). Зокрема, четвертий том висвітлює питання календарних звичаїв гуцулів [11].

Одним з перших дослідників духовної культури гуцулів був письменник і етнограф Ю. Федъкович (Гординський), який зібраав багатющий етнографічний польовий матеріал з життя гуцулів, дослідив його і вказав витоки духовної культури з дохристиянських часів [9]. Ним зібрано десятки коляд, маланочних і щедрувальних пісень.

На початку ХХ ст. календарну обрядовість гуцулів досліджував також В. Гнатюк. Він опублікував працю «Гуцули» (Львів, 1923) [1], де подано матеріал про обряди календарного періоду на Гуцульщині.

Серед дослідників календарної обрядовості українців виділяється представник української діаспори С. Килимник, який поза Україною, в еміграції (у Канаді) у 50–60-х роках ХХ ст. написав і опублікував п'ятитомну працю про календарні звичаї та обряди різних регіонів України, включаючи Гуцульщину, де перший том

присвячено зимовій календарній обрядовості [3].

Львівський етнограф К. Кутельмах з 60-х років ХХ ст. досліджував календарну обрядовість Гуцульщини та Українського Прикарпаття. Однією з перших публікацій цього етнографа була праця «Календарна обрядовість» [7] (К., 1965). Також матеріали його досліджень «Календарна обрядовість», «Звичаї та обряди» вміщено у колективній монографії «Гуцульщина» (К., 1987) [2].

Через сильний вплив на наукові дослідження соціалістичної ідеології (до початку 90-х років ХХ ст.) з її атеїстичною догматикою, відкрито вороже ставлення до українського язичництва та опір об'єктивному висвітленню релігійності українців протягом II тисячоліття (можна пригадати хоча б викуп протягом одного дня та знищення накладу книги Івана Франка «Про створення світу» у 1905 році [10]) ми не маємо повної об'єктивної і науково обґрунтованої картини вірувань українців від найдавніших часів і до початку ХХІ ст.

Наукові дослідження етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Ю. Федъковича, проведені в останні два десятиліття, засвідчують, що в гуцулів більше, ніж у інших етнічних груп українського народу, до початку ХХІ ст. збереглися дохристиянські елементи культури як у релігійних віруваннях, так і в календарній та сімейній обрядовості [4; 5; 8].

У народних обрядах, які продовжують здійснюватись і на рубежі ХХ–ХХІ ст., проглядаються сліди давніх свят і пов'язаних з ними обрядів. Прихід весни вітали веснянками й весняними ігрищами, в яких прославляли поворот сонця й розквіт природи. Це свято злилося з християнським Великоднем і Зеленими святами.

У замовляннях гуцулів серед святих особливо виділяється Юрій, ім'я якого можна часто зустріти в замовляннях. На нашу думку, це пояснюється тим, що богу весни у праукраїнців-дажбожичів – Ярилу став відповідати у християнській релігії святий Юрій.

У 80-х роках ХІХ ст. Юрій Федъкович записав на Гуцульщині пісню про святого Юрія, який був захисником людей від злого змія, що забирає людські душі. У пісні також ідеться про пізнє утвер-

дження християнства серед гуцулів, які тільки через захист святого Юрія стали вірити у християнські символи віри:

Ой хто-ж то, гой хто-ж то на білому
кони,
У срібнім панцири, у златім шеломі
гарцує?
То свят Ю́рій змия-смока тратує!
Гой змий бо проклятий запер головицї,
І людем не хоче пустити водиції анї
судь!..

Аж доки 'му на жир душу не дадуть!
Прийшло-ж і цареви дочки свою дати!
Заплакали ревне і отець і мати до Бога,
А у-друге до Ю́рія святого!
Убрали-ж царівню у вінець рожевий,
Повели царівню та на жир змиеви
у яскинь.

Аби пустив людем воду на сей день!
Нещасна-ж царівня на коліна впала,
До Господа Бога тяжко заридала:

«Ох Боже,
Та й ти святий, ти Ю́рію, поможи!»
Аж він прилітає на білому кони,
У срібнім панцири, у златім шеломі
на майдан!

«Гой тепер ти, лютий змію, зо мнов
стань!»

Гой став же ся Ю́рій з змієм поберати,
Гой став же кінь білий змия тратувати
копитьми!..

Гой зарув же змий поганий під ритими!..
Гой став же ся Ю́рій з зміїщем бороти,
Гой стало-ж го срібне копіє пороти аж
в душу!

«Аж тепер я погибати – гой мушу!»
Узяла-ж царівня свій пояс шовковий,
Повела царівня змия на пропоні
у місто,

Бо так велів святий Ю́рій невісті.
Тоді-ж увесь нарід припав на коліна,
І став прославляти Господного сина і
Бога,
І Ю́рія во рицарствіх святого

[9, с. 627–628].

Свято зустрічі весни (Ярила) було одним з найулюблених свят наших даліших прап鲁рів. Зокрема, до наших днів зберігся звичай класти біля хати обереги у вигляді грудки землі із зеленою травою і вербовою лозою. На Гуцульщині такі шматки дерну з вербовою гілочкою клали ввечері напередодні свята Ю́рія на стовпи воріт, на огорожу-вориння, де перебуває худоба.

Ще в дохристиянські часи гуцули святкували п'ятницю і нічого в цей день не робили ані на полі, ані вдома. Цей день присвячувався язичницькій богині Мокоші.

Збереглося на Гуцульщині до наших днів багато оповідань про осторож, що дає Свята П'ятниця, приходячи до жінок, аби вони не працювали в п'ятницю, особливо не пряли: коли ж хто не слухається, вона карає їх, насилаючи їм у голову відпадків від прядила.

У християнську епоху звернення до сонця та інших джерел світла було замінено зверненням до різних святих угодників, яким був даний по життю зверху дар зцілювати хворих, або ж на яких з них чи інших причин народна фантазія перенесла відповідні властивості бoga Сонця і Богню.

Надзвичайно сильно збереглися дохристиянські вірування й обряди у зимовій календарній обрядовості: різдвяні колядування дохристиянського змісту, відзначення початку нового року через обрядодії і пісенний супровід походу ряженіх – Маланки тощо.

Про збереження елементів язичницького світогляду в гуцулів після прийняття християнства і до наших днів засвідчує будівництво у вигляді замовляльної орнаментики житла. Так, досить широко житла оздоблювали різноманітною різьбою, що містила в собі солярні, громові й інші знаки. Крім житла, магічними знаками оздоблювалися і предмети побуту, зокрема ковші, гарчики, рахви, дійниці та інший посуд. На них містилися і знаки сонця, і символи руху світила – коней і птиць; нерідко поєднувалося вирізання на ручці ковша шестипроменевого сонячного знака і фігури коня (для денного шляху) або качки (для нічного шляху).

Щодо сімейної обрядовості, то для гуцулів тривалий час основним залишився стародавній весільний обряд, а церковне вінчання було другорядною справою. У наш час гуцульський весільний обряд триває понад тиждень. При цьому християнське вінчання збереглося в ньому лише у вигляді кількагодинного церковного весільного ритуалу.

Язичництво настільки сильно ввійшло у свідомість гуцулів, що грецька нова термінологія не змогла замінити стару. Ще до введення християнства на території Гуцульщини були такі релігійні терміни, як

Бог, Господъ, молитва, молитися, рай, небо, пекло, гріх, жертва, храм, свято, святий та ін.

Старі терміни набували нових понять і розуміння, але самі терміни залишилися. Ця зміна відбулася на Гуцульщині не так давно – ще в кінці XIX – на початку ХХ ст. тут переважали обряди і звичаї з давнім дохристиянським змістом, відповідно і місцями молінь і відправи обрядів були давні святилища. Щодо християнських церков, то вони на Гуцульщині інтенсивно будуються лише з початку ХХ ст.

На початку ХХІ ст. поширилою стала думка про те, що гуцули втрачають свої традиції, своє обличчя, свою самобутність, а їхній побут і духовний світ заповнюють чужоземне й урбаністичне. До деякої міри так воно і є, але, поза сумнівом, гуцули продовжують зберігати основні елементи традиційної культури, особливо у духовній сфері.

Література

1. Гнатюк В. Гуцули. – Л., 1923.
2. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987.
3. Килимник С. Український рік в народних звичаях в історичному освітленні – Вінніпег ; Торонто, 1995. – Т. 1.
4. Кожолянко Г. Духовній світ українців: погляд через тисячоліття / Українська історична наука на порозі ХХІ ст. – Чернівці, 2001. – Т. 3.
5. Кожолянко Г. Етнографія Буковини. – Чернівці, 2004. – Т. 3.
6. Курочкин О. Дохристиянська основа святкового календаря українців Карпатського регіону за матеріалами Р. Ф. Кайндля // Р. Ф. Кайндель і українська історична наука. – Чернівці ; Вижниця, 2004. – Ч. I.
7. Кутельмах К. Календарна обрядовість. – К., 1965.
8. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету (зберігаються в кабінеті-музеї етнографії ЧНУ).
9. Писання Осипа Юрія Фед'ковича. Перше повне і критичне видання / Перше повне видання з першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав д-р І. Франко. – Л., 1902. – Т. 1. Поезії Осипа Юрія Фед'ковича.
10. Франко І. Про створення світу. – Л., 1905.
11. Шухевич В. Гуцульщина. – Л., 1904. – Ч. 4.
12. Ethnographische Streifzuge in den Ostkarpathen. – Wien, 1898.
13. Kaindl R. F. Der Festkalender der Russnaken und Huzulen // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. – 1896. – Heft VI–VII.
14. Kaindl R. F. Die Huzulen. – Wien, 1894.